

25. Панченко В. Володимир Винниченко: парадокси долі і творчості: книга розвідок та мандрівок / В. Панченко. – К.: Твім інтер, 2004. – 288 с.

References

1. Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv vyshchykh orhaniv vlady ta upravlinnia Ukrainy, Kyiv, fond 1823, opys 1, sprava 14, 91 arkushy.
2. Ibid, fond 1823, opys 1, sprava 31, 275 arkushy.
3. Ibid, fond 3803, opys 1, sprava 46, 266 arkushy.
4. VYNNYCHENKO, V. (1990) *Vidrodzhennia natsii: Istoriia Ukrainoi revoliutsii*. Vol. 1. Kyiv: Politytydav Ukrainy.
5. Ibid, Vol. 2. Kyiv: Politytydav Ukrainy.
6. Ibid, Vol. 3. Kyiv: Politytydav Ukrainy.
7. VYNNYCHENKO, V. (1923) *Yedyni revoliutsiino-demokratychni natsionalnyi front. Nova Ukraina (Praha)*. 1–2, pp. 56–71.
8. Ibidem. (1991) *Zapovit bortsiam za vyzvoleniia*. Kyiv: Krynytsia.
9. Ibidem. (2002) *Novovidkrytyi narod*. In: V. Burbela, ed. *Publitsystyka*. New York, Kyiv: S.n., pp. 96–102.
10. Ibidem. (1926) *Povorot na Ukrainu*. Lviv, Příbram: Vilna Hromada.
11. Ibidem. (1948) *Rozlad i pohodzhennia*. Neu-Ulm: Nasha borotba.
12. Ibidem. (2002) *Ta, za yaku zmahalyis Hitler, Stalin ta inshi*. In: V. Burbela, ed. *Publitsystyka*. New York, Kyiv: S.n., pp. 250–254.
13. Ibidem. (1980) *Shchodennyk. Vol. 1. 1911–1920*. Edmonton, New York.
14. Ibidem. (2010) *Shchodennyk. Vol. 3. 1926–1928*. Kyiv, Edmonton, New York: Smoloskyp.

O. Derhachov, Ph.D. student

The Kirovohrad Volodymyr Vynnychenko State Pedagogical University, Kirovohrad

UKRAINIAN PEOPLE IN HISTORICAL VIEWS OF VOLODYMYR VYNNYCHENKO

The paper represents the views of Volodymyr Vynnychenko upon the problems of ethnogenesis, geography of settlement, conditions of formation and specific differences of the Ukrainian nation in the process of its historical development. Being under the influence, on the one hand, of the historical works of populist school of Ukrainian historiography representatives – M. Kostomarov and M. Hrushevskyi, and on the other hand, of Marxism, Nietzsche's existentialism, the ideas of philosophers and psychologists – J. Guillot, V. Wundt, A. Bergson, V. Vynnychenko developed in an eclectic ideological understanding of the historical, socio-economic and cultural processes of Ukrainian ethnic group.

According to Vynnychenko Ukrainian people, having descended from ants, developed in the conditions of constant attacks and enslavement that influenced the formation of ethnopsychological (enormous potential national consciousness and creative-dynamic energy to the national and social liberation along with servilism), socio-economic (barrels of Ukrainian worker-peasants) and cultural (two types of the Ukrainians – "Ukrainian-Galicia" or "Over-Dnister Land" and "Over-Dnieper Land inhabitants") features of the ethnic group.

Therefore, the analysis of historical views made by Vynnychenko on the problems of ethnogenesis, formation and characteristics of the formation of the Ukrainian nation gives grounds to assert a clear conceptual and historical system of his understanding of the origin, development, settlement geography, historical context and evolution of the distinguishing features of Ukrainians.

Key words: the Ukrainian nation, ethnicity, cultural heritage, ethnogenesis, historical processes, ethnic territories, national and social liberation.

УДК 930.1:332.3.021.8 (477)"1917/1918"

О. Житков, канд. іст. наук, доц., докторант

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

СОЦІАЛЬНО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ ЗЕМЕЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА ЦЕНТРАЛЬНОЇ РАДИ В НОВІТНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ ІСТОРІОГРАФІЇ

У статті на основі аналізу значного історіографічного матеріалу висвітлено потрактування аграрних реформ Української Центральної ради у вітчизняній історіографії перехідного періоду 1990-х – 2000-х років. Історіографічна ситуація розглядається автором у площині конфлікту дослідницького матеріалу та обмежених можливостей його теоретичного осмислення, що відкриває шляхи до посилення міждисциплінарних методів історичного пізнання. Увага концентрується на вивченні соціальних чинників земельної реформи, впровадження в практику Тимчасового земельного закону Української Центральної ради, законодавчих актів українських урядів.

Ключові слова: Центральна рада, аграрні реформи, земельне законодавство, українська історіографія, соціально-правовий аналіз.

Правознавча тематика завжди була невід'ємною складовою частиною історіографії України доби Визвольних змагань. Однак, тільки в середині 1990-х років з'явилися змістовні праці, в яких обґрунтовувалася ідея поєднання традицій дослідження аграрного законодавства Української Центральної ради (далі УЦР), практики впровадження Тимчасового земельного закону 1918 р. із професійним аналізом розмаїтих юридичних джерел української влади [7].

Перші вагомі напрацювання колег у частині здійснення експертизи Універсалів Центральної ради, нормативно-правових актів Генерального секретаріату щодо роз'яснення змісту III Універсалу, відозви Секретаріату земельних справ до земельних комітетів, які стосувалися організації роботи на місцях з обліку земельного фонду, недопущення погромів поміщицьких госпо-

15. Ibidem. (2012) *Shchodennyk. Vol. 4. 1929–1931*. Kyiv, Edmonton, New York: Smoloskyp.

16. Ibidem. (2003) *Shchodennyk (1948 r.)*. Kyivska starovyna. 3, 107–122.

17. KURAS, I.F. et al. (edn.) (2006) *Hromadsko-politychna diialnist Volodymyra Vynnychenka (do 125-richchia vid dnia narodzhennia): zbirnyk statei*. Kyiv: Instytut politychnykh i etnonatsionalnykh doslidzhen NAN Ukrainy.

18. KALAKURA, Ya.S. (2012) *Ukrainska istoriografii: kurs lektsii*. Kyiv: Heneza.

19. KULCHYTSKYI, S., SOLDATENKO, V. (2005) *Volodymyr Vynnychenko*. Kyiv: Alternatyva.

20. KUCHER, V. (2008) *Volodymyr Vynnychenko pro politychni podii mizhvoiennoi doby: pohliad iz zakutka*. Kyiv: Instytut politychnykh i etnonatsionalnykh doslidzhen imeni I. F. Kurasa NAN Ukrainy.

21. PAVLYSHYN, L.H. (2013) *Volodymyr Vynnychenko: dosvid neklasychnoho myslennia v istorii ukrainskoi filosofii*. Ternopil: Ternopilskii natsionalnyi pedahohichnyi universytet imeni V. Hnatiuka.

22. PONOMARIOV, A. (1994) *Ukrainska etnografii: kurs lektsii*. Kyiv: Lybid.

23. NADOLNYI, I. et al. (edn.) (2009) *Filosofii: slovnyk-dovidnyk*. Kyiv: Delta.

24. PETRIV, O.V. (2007) *Volodymyr Vynnychenko: filosofskyi dyskurs*. Drohobych: Vymir

25. PANCHENKO, V. (2004) *Volodymyr Vynnychenko: paradoksy doli i tvorchoosti: knyha rozvidok ta mandrivok*. Kyiv: Tvim inter.

Надійшла до редколегії 07.09.15

дарств в Україні, були узагальнені в історіографічному огляді І. М. Заріцької [8].

Між тим, предметний аналіз історичних та юридичних джерел засвідчує, що вагомий доробок сучасних дослідників – істориків та правознавців, загалом залишається недооціненим. Тому, головною метою автора цієї публікації є здійснення комплексного історіографічного аналізу тих праць, які презентують формування нової парадигми Визвольних змагань 1917/1918 рр. та відповідають сучасному рівню розвитку гуманітарних наук в Україні.

Методологічна криза радянської історичної науки середини вісімдесятих – початку дев'яностих років минулого століття, на думку російського історика й методолога А. Я. Гуревича, проявилася перш за все в зламі старих стереотипів і схем [20, с. 36]. Процес демонтажу радянської схеми моноконцептуальної історії "братніх

народів СРСР" наразі актуалізувався у вітчизняній історіографії наприкінці вісімдесятих років. Окремі історики наважилися на об'єктивний аналіз діяльності "експлуаторських класів" у тій мірі, в якій їм дозволяла самоцензура та методологічна озброєність. У цій площині виокремимо працю відомого дослідника Ф. Г. Турченка "Великий Октябрь и ликвидация эксплуататорских классов на Украине", яка доповнила загальну картину революційних подій нетиповими узагальненнями і непересічними сюжетами історії передреволюційної доби [26]. Опрацювавши за оригінальною методикою підрахунок розвитку соціально-економічних процесів початку ХХ століття в Україні і зівівши воедино різнопланові дані, Ф. Г. Турченко дослідив склад, чисельність, економічний стан сільської буржуазії і виявив, що біля третини великих землевласників у 1917 році за походженням були селянами і в абсолютній більшості українцями за національністю. Автор відзначив, що характерною особливістю радикальних виступів українського селянства було спрямування проти великих поміщицьких господарств, у яких у найбільшій мірі зберігалися кріпосницькі пережитки та використовувалися жорстокі методи експлуатації селянської праці. За свідченням Ф. Г. Турченка, окремі, особливо дрібні маєтки, часто залишалися "непоміченими" селянами, а земля зберігалася за поміщиками, які достатньо тривалий час могли перебувати на правах власників у господарстві. Така ситуація була типовою навіть для центральних районів України, найбільш сприятливих за умовами для здійснення радикальних аграрних перетворень. Весною 1918 року дрібне поміщицьке землеволодіння в Україні, за твердженням Ф. Г. Турченка, не було ліквідовано, як вважали деякі історики, а навпаки, тривалий час залишалося вагомим чинником економічного життя [26, с. 82].

Зростає інтерес до вивчення автентичних документів. Матеріали I Всеукраїнського селянського з'їзду (28 травня – 2 червня 1917 р.) дослідив І. В. Хміль. Історик ретельно відтворив підготовчу роботу щодо організації роботи з'їзду, порядок денний та хід його засідань. Спираючись на матеріали, опубліковані в газетах "Вісті з Української Центральної Ради", "Кіевская мысль", "Народна воля", "Нова рада", "Робітничая газета", І. В. Хміль охарактеризував виступи делегатів з'їзду, які торкалися питань землеустрою в Наддніпрянській Україні. Важливе археографічне значення до нашого часу зберігають опубліковані автором документи, вироблені Всеукраїнським селянським з'їздом, зокрема, резолюції "Про землю", "Про організацію селянства", постанова про "Склад Тимчасової Ради селянських депутатів, обраної Першим Всеукраїнським селянським з'їздом 2 червня 1917 р." та деякі інші джерела [29].

На основі архівних матеріалів, спогадів та аналітичних праць М. Грушевського, В. Винниченка, П. Христюка, законодавчих актів УЦР паралельно із суспільно-політичною проблематикою вивчалися соціально-економічні аспекти розбудови національної державності. Так, книгу "Сто днів" Центральної Ради О. Л. Копиленка характеризує ґрунтовний аналіз змісту чотирьох Універсалів та "Конституції Української Народньої Республіки", документів Генерального секретаріату УЦР. Автором висвітлено державницькі підходи до здійснення аграрних перетворень в Україні, які істориками республіканської історіографії української діаспори інтерпретувалися як соціально орієнтовані реформи, а в критичних відгуках їхніх опонентів – як невдалі експерименти представлених в Центральній раді соціалістичних політичних партій і українських селянських організацій [14, с. 140–141, 145].

Позитивно було сприйнято в радянській історіографії появу монографії І. В. Хміль "Аграрные преобразования на Украине 1917–1920 гг." Зокрема, істориком Ю. І. Терещенком відзначалося, що положення цієї праці базуються на широкій джерельній основі, насамперед виявлених нових документах архівних установ Москви, Ленінграда, Києва, багатьох обласних центрів України. Наголошувалося, що автором було опрацьовано велику кількість статистичних збірників матеріалів, мемуарів учасників революційних подій, партійної періодики, а також наукових публікацій і монографій вітчизняних та зарубіжних авторів [25, с. 148–149].

Дискусійним моментом у праці І. В. Хміль є інтерпретація таких проявів аграрного руху українського селянства як розгроми поміщицьких маєтків 1917 – початку 1918 років. Головною причиною виступів селян проти поміщиків, за версією автора, були гострі класові протиріччя, а мотивацією радикальних дій – усунення поміщиків від влади, врешті, руйнування економічної основи цього суспільного стану. І. В. Хміль визнає, що розгроми завдали певної шкоди й "організованим культурним господарствам", але заперечує поширенню в діаспорній історіографії думку, що стихійність була виявом сутності, основною рисою чисельних селянських протестів в Україні.

Багато уваги автор приділив висвітленню подій, які не вкладаються в потрактування змісту аграрної революції, а саме: поширення в Україні маріонетковим радянським урядом аграрного законодавства РСФРР, процесів більшовізації селянських рад, здійснення політики класового розколу земельних комітетів, ліквідації землеволодіння заможного селянства та створення перших колективних господарств. У статистичній таблиці, укладеній І. В. Хмилем на основі архівних джерел та опублікованих матеріалів, відображено кількісний і соціальний склад, а також форми організації і напрямки виробничої діяльності перших колективних господарств, створених в Україні навесні 1918 р. Більшість з них об'єднували безземельні і малоземельні селянські господарства, які організовувалися переважно на поміщицьких або церковно-монастирських землях і на відміну від Росії, де переважали комуні, були виробничими кооперативами. На жаль, автор не завершив за задумом свого дослідження опис діяльності Товариств спільної обробки землі – ТОЗів, які були найбільш прийнятною формою поєднання й реалізації економічних інтересів українського селянства і держави [28].

Від початку 1990-х років у вітчизняній історіографії спостерігається сплеск дисертаційних досліджень історії Визвольних змагань. До кінця 1997 року, за даними В. Ф. Солдатенка, було захищено 52 дисертації на здобуття наукового ступеня доктора та кандидата історичних наук, які присвячувалися переважно суспільно-політичній та державотворчій тематиці революційної доби [24, с. 77]. До 2011 року, за нашими підрахунками, вже 25 осіб захистили докторські і 148 кандидатські дисертації. Дев'ятнадцять відсотків науковців висвітлювали процеси соціально-економічного характеру, зокрема, аграрних реформ урядів України 1917/1918 років. Аналіз більшості праць вказує на те, що "український проект" відбудови національної державності був тісно пов'язаний з ідеєю проведення соціальних аграрних реформ в Українській Народній Республіці, у той час як поразка соціальної аграрної політики Центральної ради й розрив із селянством оцінювалася як втрата українцями власної державності [10, с. 41, 65]. Анархія в селах і погроми поміщицьких маєтків, які стали масовим явищем від осені 1917 р., розглядалися у вітчизняних дослідженнях як чинник посилення внутрішньої нестабільності, який ро-

сійські більшовики використали з метою розвалу молоді незалежної держави – УНР, захоплення насильницьким шляхом політичної влади в Україні [16, с. 43].

Орієнтуючись на базові постулати державницької (прогетьманської) історіографії української діаспори, у котрій дотримання інтересів титульної нації, зокрема, її найширшої верстви – селянства та приватної власності на землю уводилося в абсолютизм, більшість дослідників безкомпромісно оцінювали досягнення урядів УЦР у цій сфері. Увага акцентувалася як на хибних ідеях соціалізації землі, так й організаційних помилках української влади [16, с. 9, 11].

На етапі демократичного розвитку Української революції 1917/1918 рр. велике значення мали розбіжності між задекларованими УЦР намірами усунення приватної власності на землю й політикою Генерального Секретарства в земельних справах (далі ГСЗС), очолюваного українським соціал-демократом Б. Мартосом. Перед ГСЗС була поставлена дилема: або виконати розпорядження Центральної ради стосовно якнайшвидшого проведення зрівняльного розподілу земель, і тим самим залишити всю Україну без хліба, або прикласти всі зусилля для збереження великих поміщицьких господарств, виробників товарного зерна. Завдання щодо земельної реформи, яке стояло перед УЦР, полягало в створенні таких умов, які б пом'якшили перехід до нових форм землекористування, не викликали б продовольчої катастрофи в Україні охопленій війною, роз'яснюється в дисертації О. В. Воронянського [4, с. 125].

В оцінках аграрних реформ УЦР окремі автори покладалися на висновки дослідників української діаспори С. Воліна, О. Субтельного, Р. Ковалю, які вказували на неготовність основної маси українського суспільства сприйняти в складний історичний період Першої світової війни і революції радикальний "аграрний маніфест" (Земельний закон) Української Центральної ради. Змальовуючи незмінний стан аграрних відносин в Україні на основі розмаїтих історичних джерел, вони виявили причини, які викликали найбільше незадоволення селянства збереженням існуючої системи землеволодіння, що сприяло розгортанню широкого аграрного руху в українському селі [10, с. 1, 15].

Досліджуючи селянські повстання 1917/1918 рр. в Україні, історик і правознавець П. П. Захарченко дійшов висновку, що покладені в основу III Універсалу принципи соціальної політики Центральної ради не знайшли однозначної підтримки українського загалу, так само як підготовлений у стінах Центральної ради Тимчасовий земельний закон не враховував тих змін, що відбулися у сфері майнових поземельних відносин в Україні, оскільки спирався на відірвані від життя концепції російського народництва. За переписом 1916 року в Україні великі і середні землевласники володіли близько 16 млн. посівів (81,4%), у той час як поміщикам належало лише 3 млн. 724 тис. (18,6 %) посівів, наголошував П. П. Захарченко. Тому ідея соціалізації землі викликала гостре несприйняття більшості українських селян, котрі розбудовували свої господарства на засадах індивідуальної власності. Суперечливий характер законодавчих актів Центральної ради породжував нігілістичні настрої стосовно можливості вирішення аграрного питання законним шляхом, спонукав селян до незаконних дій "з низу" [9, с. 26, 32].

За оцінками інших дослідників аграрна реформа Центральної ради, яка розроблялася впродовж другої половини 1917 року й, урешті, втілювалася в прийнятті Тимчасового земельного закону, мала утопічний характер [11, с. 70–71], а сам Закон "не регламентував економічний механізм реалізації [земельної] реформи" [12,

с. 15]. Він (закон) постає в працях лише як копія законопроекту Партії Соціалістів Революціонерів, який 1907 року було подано есерами на обговорення до Державної думи Росії. При цьому істориками зазначалося, що фундаментом такого Закону "була соціалізація землі й земельна громада, що ніколи не існувала в Україні, незважаючи на примусове накиннення її Росії" [5, с. 108, 112]. Зазначимо, що дане твердження було доволі поширеним в політичному середовищі в добу Визвольних змагань і неодноразово піддавалося критиці. Історики-аграрники з цього приводу мають іншу усталену точку зору, яка полягає в тому, що внаслідок історичних традицій розвитку земельних відносин община в українських землях Лівобережжя і Правобережжя була надзвичайно слабкою, у селах панувало переважно індивідуальне землеволодіння, а частка середняцького й заможного селянства була однією з найвищих у європейській частині Росії [19].

Висвітлення соціальних аспектів законотворення вгідно вирізняє науковий доробок А. Й. Рогожина та В. П. Гончаренка на фоні менш вартісних наукових публікацій [21]. Керуючись правилом, що аграрне питання є питанням власності, авторами праці було зроблено висновки щодо статей 1 та 2 Закону про землю, які з юридичної точки зору виписані не зовсім коректно. А саме, відповідно до змісту статті 1 право приватної власності скасувалося, у той час, як стаття 2 Закону визнавала, що "всі ці землі з їх водами надземними і підземними природними багатствами стають добром народу Української Народної Республіки" [27, с. 128]. Використання в Тимчасовому земельному законі словосполучення "добро народу" створює різнобій у тлумаченні семантики юридичного терміну: "загальнодержавна власність" (І. Блага, В. Сидор) [1, с. 121; 111], або "загальнонародна власність" (О. Волошко) [2]. Термін "власність" у Тимчасовому Земельному законі УЦР законодавцем назагал не вживався. Використання словосполучення "добро народу" вказувало, як зазначено в дослідженнях окремих правознавців, на демократизм, всестановий характер Закону, гарантовані введенням статті 3 й закріплені в праві спадкового землекористування згідно з додатком до статті 13 розділу другого цього ж закону, що мав назву "Основні засади користування поверхнею землі" [21, с. 58].

Соціальна адаптація Земельного закону, на думку А. Й. Рогожина і В. П. Гончаренка, була передбачена у статті 27 Тимчасового Земельного закону УЦР, у якій зазначалося, що з числа земель, призначених для трудового використання, першочергово мали задовольнятися "потреби місцевої малоземельної та безземельної хліборобської людності, і лише в другу [чергу] – потреби місцевої не хліборобської й немісцевої людності" [21, с. 58].

Проблеми законодавчої діяльності Центральної ради широко висвітлювалися в працях правознавця О. М. Мироненка, який зосередився на дослідженні механізму політико-правового творення судової системи УНР, основних законодавчих актів, ухвалених Радою, що розкривали недоліки земельного законодавства [17], причини провальних спроб його реалізації в розпал селянських виступів у Наддніпрянській Україні навесні 1918 року [18].

Традиції формування вітчизняного земельного законодавства розглядалися в публікації В. Д. Сидор. Наголошуючи на історичному значенні Тимчасового Земельного закону Центральної ради як першого кодифікованого акту земельного законодавства УЦР, який скасовував право приватної власності на землю, авторка допускає, що цей закон обмежував норму земельного володіння 25 десятинами [22, с. 112]. Однак,

юрисдикція Тимчасового земельного закону не передбачала визначення конкретного розміру наділу і терміни *користування* ним. Ці повноваження згідно з нормами статей 7 та 8 Тимчасового Земельного закону передавалися органам самоврядування і земельним комітетам під контролем і керуванням держорганів УЦР. Законодавець передбачив такий порядок формування наділів: "Землі нарізуються земельними комітетами в приватно-трудова *користування* сільським громадам та добровільно складеним товариствам, які встановлюють правила порядкування одведеними їм землями з додержанням вимог цього закону". У статті 10 закріплювався демократичний підхід до визначення трудової норми землекористування, зокрема наголошувалося, що "встановлення цієї норми й урівнення в *користуванні* землею проводиться земельними комітетами і сільськими громадами під керуванням і з затвердження центрального органу державної влади" (виокремлено нами – О. Ж.) [27, с. 128–129]. Таким чином, відміна приватної власності на землю в Тимчасовому Земельному законі Центральної ради відбилася в семантиці його термінологічного апарату. Мовиться назагал про землекористування, а не про землеволодіння, як стверджувалося в аналізованій статті В. Д. Сидор.

Правове дослідження резолюцій Першого Всеукраїнського селянського з'їзду (28 травня – 2 червня 1917 року) "Про землю", "Про невідкладні заходи в земельній справі", чотирьох Універсалів та Земельного закону Центральної ради здійснено в працях А. С. Захарчука, В. Д. Сидор, Ю. С. Петлюка, І. М. Заріцької. На думку дослідника А. С. Захарчука, на першому етапі формування законодавчої бази українськими урядами було досягнуто виконання основних статей Земельного закону Центральної ради від 18 січня 1918 року та скасовано приватне землеволодіння, а наступним кроком мало стати утвердження принципу загальнонародної власності у формі загального землекористування, яке українській владі, з відомих історикам причин, не вдалося повністю реалізувати [23]. Нормативні, розпорядчі та правозастосувальні юридичні акти Генерального секретарства земельних справ у частині регулювання взаємовідносин центральних структур виконавчої влади із земельними комітетами, а також організації роботи селекційних станцій, заготівлі продовольства на місцях, регламентації витрат державних коштів урядовцями дослідив О. О. Волошко [3].

Проблема організації управління аграрною сферою за Центральної ради досліджувалася в науковому виданні О. Б. Кудлай, яка ґрунтовно вивчила становлення й функціонування окремих підрозділів ГСЗС – Народного міністерства земельних справ упродовж червня 1917 р. – квітня 1918 років. На жаль, основна частина документів Міністерства, яка зберігається у фонді 1060 Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України, не представляє в повному обсязі історію цієї державної установи. Тому в брошурі простежується певна нерівномірність викладу з ухилом у бік аналізу роботи лісового департаменту ГСЗС [28, с. 3]. Однак, у супереч цьому, О. Б. Кудлай вдалося розкрити діяльність земельного відомства на поворотних етапах підготовки земельної реформи, охарактеризувати зміст юридичних документів щодо реалізації ухвал III Універсалу, Земельного закону УЦР. Авторка виявила та розкрила проблеми, які гальмували роботу цієї важливої урядової інституції. Зокрема, нею відзначалося, що задекларовані Універсалами УЦР положення земельної реформи не завжди поділялися керівництвом Міністерства земельних справ; мала місце боротьба між двома течіями Ради з приводу шляхів розв'язання земельного питання; бракувало кваліфікованих управлінців відданих українській справі; не забезпечувалося

належне фінансування структур Міністерства та інше [15, с. 19–30, 44–66].

Історія організації підрозділів ГСЗС, визначення їхньої компетенції та повноважень розглядалися в статті Т. О. Щетиніної. Дослідниця правомірно зазначала, що Центральна рада найбільшу увагу приділяла проблемам землі й продовольства. Важливим було наладження роботи селянських земельних комітетів, органів самоврядування на місцях під контролем центральних органів влади й управління. Реструктуризація відомства тривала впродовж усього терміну його діяльності. За умов постійних змін створити надійну систему управління аграрною сферою владі не вдалося. Функції підрозділів були розмежовані по різних секретарствах – земельних та продовольства, часто вони ототожнювалися. З цих причин важко погодитися з такими висновками авторки: "Значних результатів у комплексній організації структури відомства досягло Генеральне секретарство (міністерство) земельних справ, чому значною мірою сприяли суспільно-політичні очікування у вирішенні земельного питання" [30, с. 79].

Ці та інші проблеми досліджуваної теми достатньо ґрунтовно та аргументовано висвітлювалися в розділах колективної монографії "Аграрна політика в Україні періоду національно-демократичної революції (1917–1921 рр.)", виданої 2007 р. під грифом Науково-дослідного Інституту селянства та Наукового товариства істориків-аграрників (м. Черкаси). Авторка розділу "Розроблення і впровадження концепції аграрної реформи в добу Центральної ради" Н. А. Ковальова залучила до аналізу низку важливих матеріалів, які мають відношення до проблеми ефективності управлінської діяльності ГСЗМ, законодавчі акти Центральної ради, документи місцевих земельних комітетів, листування дипломатів з установами Відня та Берліну, що дозволило з'ясувати специфіку діяльності, цілі і засоби втручання Центральних держав у вирішення аграрного питання в Україні [13, с. 75–85.].

Отже, соціально-правова тематика аграрної історії 1917/1918 рр. займає поважне місце в українській історіографії. Можна стверджувати, що дослідження комплексу джерел виявило соціальні важелі тиску на владу радикальних настроїв селянства, заплутаний характер орендних земельних відносин, важкий фінансово-економічний стан поміщицьких господарств, суперечливі майнові стосунки різних верств, задіяних у використанні земельних ресурсів.

Аналіз історіографічних джерел засвідчив достатньо високий рівень презентабельності юридичних документів Центральної ради, які творилися в складних умовах революційного часу. Проте, уважити його достатньо повним можна лише за умови поглиблення джерельної бази та посилення критичної складової оцінки правотворення, стану правосвідомості суб'єктів законотворчого процесу: держави й соціальних спільнот, зокрема, українського селянства.

Список використаних джерел

1. Блага І. Обмеження права власності (з історії проблеми) / І. Блага // Право України. – 2000. – № 1. – С. 121–124; Сидор В. Д. Історично-правові передумови формування вітчизняного земельного законодавства / В. Д. Сидор // Вісник Запорізького національного університету. Серія "Юридичні науки". – 2010. – № 4. – С. 111–117.
2. Волошко О. О. Актуальні проблеми досліджень історії аграрних відносин доби Української революції [Електронний ресурс] / О. О. Волошко // Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ. – 2003. – Вип. 22. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKhnuvs_2003_22_55. – Дата звернення: 29.05.2015.
3. Волошко О. О. Юридичні акти Генерального секретарства – Народного міністерства земельних справ Української Народної Республіки (листопад 1917 – січень 1918 р.) / О. О. Волошко // Вісник Запорізького державного університету: Юридичні науки. – 2003. – № 1. – С. 1–3.
4. Воронянський О. В. Економічна політика Центральної ради: дис... канд. іст. наук: 07.00.02 / Олександр Володимирович Воронянсь-

кий; Дніпропетровський державний університет. – Дніпропетровськ, 1995. – 214 с.

5. Гомотюк О. Є. Центральна Рада в українському державотворчому процесі (березень 1917 – квітень 1918 рр.): дис... канд. іст. наук: 07.00.01 / Оксана Євгенівна Гомотюк; Тернопільська Академія народно-го господарства. – Тернопіль, 1997. – 186 с.

6. Дем'янюк О. М. Лютнева революція та становлення української національної державності (лютий 1917 – січень 1918 рр.): дис... канд. іст. наук: 07.00.02 / Оксана Миколаївна Дем'янюк; Київський університет імені Тараса Шевченка. – К., 1995. – 200 с.

7. Заріцька І. М. Земельне законодавство доби Української революції 1917–1921 рр. / І. М. Заріцька. – К.: Атіка, 2010. – 240 с.

8. Заріцька І. М. Питання земельних реформ доби Української революції 1917–1921 рр. у працях сучасних дослідників / І. М. Заріцька // Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України. Серія: Право. – 2011. – Вип. 157. – Ч. I. – С. 18–29.

9. Захарченко П. П. Селянська війна в Україні: рік 1918 / П. П. Захарченко. – К.: ЗАТ "Нічлава", 1997. – 188 с.

10. Землюліна Н. І. Селянське питання в Україні 1917–1918 рр. (Історіографія проблеми): автореф... канд. іст. наук: 07.00.06 / Н. І. Землюліна; Київський університет імені Тараса Шевченка, 1998. – 17 с.

11. Кічігіна Н. Р. Аграрне питання Центральної ради на сторінках "Українського історика" / Н. Р. Кічігіна // Український історик. – 1994. – Ч. 1–4. – С. 70–71.

12. Ковальова Н. А. Аграрна політика українських національних урядів (1917–1921 рр.) / Н. А. Ковальова: автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.01 / Ковальова Н. А.; Дніпропетровський державний університет. – Дніпропетровськ, 1999. – 18 с.

13. Ковальова Н. А. Аграрна політика в Україні періоду національно-демократичної революції (1917–1921 рр.) / Н. А. Ковальова, С. В. Корновенко, Б. В. Малиновський, О. В. Михайлюк, А. Г. Морозов. – Черкаси: Ант, 2007. – 280 с.

14. Копиленко О. Л. "Сто днів" Центральної Ради / О. Л. Копиленко. – К.: Україна, 1992. – 204 с.

15. Кудлай А. Б. Створення та діяльність народного міністерства земельних справ Української Народної Республіки (червень 1917 – квітень 1918 рр.) / О. Б. Кудлай. – К.: Поліграф дільниці Інституту історії України НАН України, 2011. – 82 с.

16. Малькін В. П. Земельне питання в Україні в умовах революції 1917–1920 рр.: дис... канд. іст. наук: 07.00.01 / Валерій Павлович Малькін; Національний університет "Острозька академія" – Острого, 2009. – 189 с.

17. Мироненко О. М. Світоч української державності: Політико-правовий аналіз діяльності Центральної Ради / О. М. Мироненко. – К., [б. в.], 1995. – 328 с.

18. Мироненко О. М. Недосконалість правового вирішення проблем українського села – одна з головних причин краху Центральної Ради / О. М. Мироненко // Правова система України: теорія і практика: тези доп. і наук. повідомлень наук.-практ. конф. (Київ 7–8 жовтня 1993 р.). – К.: Друкарня МВС України, 1993. – 552 с.

19. Мордвінцев В. М. Земельна реформа Столипіна та її вплив на Україну [Електронний ресурс] / В. М. Мордвінцев. – Режим доступу — <http://intkonf.org/mordvintsev-vm-semelna-reforma-stolipina-ta-yii-vpliv-na-ukrainu> – Назва з екрану. – Дата звернення: 20.05.2015.

20. Нечухрин А. Н. Содержание понятия "кризис историографии" / А. Н. Нечухрин, С. П. Рамазанов // Кризисазнавства і спеціальні гісторичні дисципліни: наук. зб. – Вип. 3. – Мінськ., БДУ, 2007. – С. 35–46.

21. Рогожин А. Й. Земельне законодавство Центральної ради / А. Й. Рогожин, В. Д. Гончаренко // Вісник Академії правових наук України. – 1997. – № 2. – С. 52–60.

22. Сидор В. Д. Історико-правові передумови формування вітчизняного земельного законодавства / В. Д. Сидор // Вісник Запорізького національного університету. Серія "Юридичні науки". – 2010. – № 4. – С. 111–117.

23. Захарчук А. С. Аграрне законодавство Центральної ради в контексті вітчизняного державотворення / А. С. Захарчук // Бюлетень Міністерства юстиції України. – 2007. – № 8. – С. 22–28.

24. Солдатенко В. Ф. Стан історіографічної розробки та актуальні проблеми дослідження історії Української революції / В. Ф. Солдатенко // Український історичний журнал. – 1999. – № 1. – С. 68–85.

25. Терещенко Ю. І. І. В. Хмель Аграрні преобразования на Украине. 1917–1920 гг. – К.: Наукова думка, 1990. – 240 с. [Рецензія] / Ю. І. Терещенко // Український історичний журнал. – 1991. – № 11. – С. 148–150.

26. Турченко Ф. Г. Великий Октябр і ліквідація експлуататорських класів на Україні. – Київ; Одеса: Вища школа, 1987. – 304 с.

27. Українська Центральна Рада. Документи і матеріали у двох томах [ред. В. А. Смолий та ін.]. – Т. 2. – К.: Наукова думка, 1996. – С. 128–130.

28. Хмель І. В. Аграрні преобразования на Украине. 1917–1920 гг. / І. В. Хмель. – К.: Наукова думка, 1990. – 238 с.

29. Хмель І. В. Перший Всеукраїнський селянський з'їзд (28 травня – 2 червня 1917 р.) / І. В. Хмель // Історичні зошити. – 1992. – № 4. – Київ: Інститут історії України НАН України, 1992. – 36 с.

30. Щетініна Т. О. Становлення державного управління в аграрній сфері за доби Української Центральної ради (1917–1918) / Т. О. Щетініна // Науковий вісник Херсонського державного університету: Юридичні науки. – Вип. 6–2. – Том. 1. – 2014. – С. 75–79.

References

1. BLAHA, I. (2000) Obmezhenia prava vlasnosti (z istorii problemy). *Pravo Ukrainy*. 1, 121–124; SYDOR, V. D. (2010) Istorychno-pravovi peredumovy formuvannia vitchyznianoho zemelnogo zakonodavstva. *Visnyk Zaporizkoho natsionalnoho universytetu. Seria: Yurydychni nauky*. 4, 111–117.

2. VOLOSHKO, O. O. (2003) Aktualni problemy doslidzhen istorii ahrarykh vidnosyn doby Ukrainsoi revoliutsii. *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu vnutrishnikh sprav*. [Online] 22. Available from: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKhnvvs_2003_22_55. [Accessed: 29 May 2015].

3. VOLOSHKO, O. O. (2003) Yurydychni akty Heneralnoho sekretarstva – Narodnoho ministerstva zemelnykh sprav Ukrainsoi Narodnoi Respubliki (lystopad 1917 – sichen 1918 r.). *Visnyk Zaporizkoho derzhavnoho universytetu: Yurydychni nauky*. 1, 1–3.

4. VORONIANSKYI, O. V. (1995) Ekonomichna polityka Tsentralnoi rady. Unpublished thesis (Ph.D in History), Dnipropetrovskiy derzhavnyi universytet, Dnipropetrovsk.

5. HOMOTIUK, O. Ye. (1997) Tsentralna Rada v ukrainskomu derzhavotvorchomu protsesi (berezen 1917 – kviten 1918 rr.). Unpublished thesis (Ph.D in History), Ternopil'ska Akademiia narodnoho hospodarstva, Ternopil.

6. DEMIANKO, O. M. (1995) Liutneva revoliutsiia ta stanovlennia ukrainskoi natsionalnoi derzhavnosti (liutyi 1917 – sichen 1918 rr.). Unpublished thesis (Ph.D in History), Kyivskiy universytet imeni Tarasa Shevchenka, Kyiv.

7. ZARITSKA, I. M. (2010) Zemelne zakonodavstvo doby Ukrainsoi revoliutsii 1917–1921 rr. Kyiv: Atika.

8. ZARITSKA, I. M. (2011) Pytannia zemelnykh reform doby Ukrainsoi revoliutsii 1917–1921 rr. u pratsiakh suchasnykh doslidnykiv. *Naukovyi visnyk Natsionalnoho universytetu biosursiv i pryrodokorystuvannia Ukrainy. Seria: Pravo*. 157, part 1, 18–29.

9. ZAKHARCHENKO, P. P. (1997) Selianska viina v Ukraini: rik 1918. Kyiv: ZAT "Nichlava".

10. ZEMZULINA, N. I. (1998) Selianske pytannia v Ukraini 1917–1918 rr. (Istoriografia problemy). Abstract of unpublished thesis (Ph.D in History), Kyivskiy universytet imeni Tarasa Shevchenka, Kyiv.

11. KICHIHINA, N. R. (1994) Ahrame pytannia Tsentralnoi rady na storinkakh "Ukrainskoho istoryka". *Ukrainskyi istoryk*. 1–4, 70–71.

12. KOVALOVA, N. A. (1999) Aharna polityka ukrainskykh natsionalnykh uradiiv (1917–1921 rr.). Abstract of unpublished thesis (Ph.D in History), Dnipropetrovskiy derzhavnyi universytet, Dnipropetrovsk.

13. KOVALOVA, N. A. et al. (2007) Aharna polityka v Ukraini periodu natsionalno-demokratychnoi revoliutsii (1917–1921 rr.). Cherkasy: Ant.

14. KOPYLENKO, O. L. (1992) "Sto dnyv" Tsentralnoi Rady. Kyiv: Ukraina.

15. KUDLAI, A. B. (2011) Stvorennia ta diialnist narodnoho ministerstva zemelnykh sprav Ukrainsoi Narodnoi Respubliki (cherven 1917 – kviten 1918 rr.). Kyiv: Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy.

16. MALKIN, V. P. (2009) Zemelne pytannia v Ukraini v umovakh revoliutsii 1917–1920 rr. Unpublished thesis (Ph.D in History), Natsionalnyi universytet "Ostrozka akademiia", Ostroh.

17. MYRONENKO, O. M. (1995) Svitch ukrainskoi derzhavnosti: Polityko-pravovyi analiz diialnosti Tsentralnoi Rady. Kyiv: S.n.

18. MYRONENKO, O. M. (1993) Nedoskonalist pravovoho vyrishennia problem ukrainskoho sela – odna z holovnykh prychn krakhu Tsentralnoi Rady. In: *Procedengs of "Pravova systema Ukrainy: teoriia i praktyka" scientific and practical conference*. Kyiv: MVS Ukrainy, pp. 88–91.

19. MORDVINTSEV, V. M. (2011) Zemelna reforma Stolypina ta yii vplyv na Ukrainu. [Online]. Available from: <http://intkonf.org/mordvintsev-vm-semelna-reforma-stolipina-ta-yii-vpliv-na-ukrainu> [Accessed 20 May 2015].

20. NECHUKHRYN, A. N., RAMAZANOV, S. P. (2007) Soderzhanie poniatia "krizis istoriografii". *Krynsaznavstva i spetsyialnyia historychnyia dyscypliny*, 3, 35–46.

21. ROHOZHYN, A. Y., HONCHARENKO, V. D. (1997) Zemelne zakonodavstvo Tsentralnoi rady. *Visnyk Akademii pravovykh nauk Ukrainy*. 2, 52–60.

22. SYDOR, V. D. (2010) Istorychno-pravovi peredumovy formuvannia vitchyznianoho zemelnogo zakonodavstva. *Visnyk Zaporizkoho natsionalnoho universytetu. Seria: Yurydychni nauky*. 4, 111–117.

23. ZACHARCHUK, A. S. (2007) Ahrame zakonodavstvo Centralnoi rady v konteksti vitchyznianoho derzhavotvorennya. *Buletyn Ministerstva yustytii Ukrainy*. 8, 22–28.

24. SOLDATENKO, V. F. (1999) Stan istoriografichnoi rozrobky ta aktualni problemy doslidzhenia istorii Ukrainsoi revoliutsii. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal*. 1, 68–85.

25. TERESHCHENKO, Yu. I. (1991) Y. V. Khmel (1990) Aharnye preobrazovaniia na Ukraine. 1917–1920 hh. Kyiv: Naukova dumka (Review). *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal*. 11, 148–150.

26. TURCHENKO, F. H. (1987) Velykyi Oktiabr i likvidatsiia ekspluatatorskikh klassov na Ukraine. Kyiv, Odessa: Vyshcha shkola.

27. SMOLII, V. A. et al. (edn.) (1996) *Ukrainska Tsentralna Rada. Dokumenty i materialy*. Vol. 2. Kyiv: Naukova dumka, pp. 128–130.

28. KHMEL, I. V. (1990) Aharnye preobrazovaniia na Ukraine. 1917–1920 hh. Kyiv: Naukova dumka.

29. KHMEL, I. V. (1992) Pershyi Vseukrainskyi selianskyi zizd (28 travnia – 2 chervnia 1917 r.). *Istorychni zoshyty*. 4, 1–36.

30. SHCHETININA, T. O. (2014) Stanovlennia derzhavnoho upravlinnia v aharnii sferi za doby Ukrainsoi Tsentralnoi rady (1917–1918). *Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnoho universytetu: Yurydychni nauky*. 6–2, Vol.1, 75–79.

O. Zhytkov, Ph.D in History, Postdoctoral Student
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

SOCIAL AND LEGAL ANALYSIS LAND LEGISLATION OF THE CENTRAL RADA IN THE LATEST UKRAINIAN HISTORIOGRAPHY

The major interpretations of agrarian reform of Ukrainian Central Rada in the national historiography transition of 1990- 2000-s have been covered on the basis of a great amount of historiographical material and represented in the paper. Historiographical situation has been considered by the author in the plane of the conflict research and the limited capacity of its theoretical conceptualizing that opens the way to strengthening interdisciplinary methods of historical knowledge.

Attention has been focused on the study of social factors of land reform and the Temporal land law of Ukrainian Central Rada implementation, the Ukrainian government legislation as well.

Keywords: Central Rada, agrarian reform, land law, Ukrainian historiography, social and legal analysis.

УДК 006,915 (495) "71"

А. Зубко, канд. іст. наук, доц.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

МОНЕТНА ВАГА В АРАБЬСЬКОМУ ХАЛІФАТІ

У статті розглядається історія монетної справи в Арабському халіфаті, походження норм ваги арабських монет, співвідношення одиниць монетної і торгової ваги в арабській грошово-ваговій системі. Дана характеристика скарбів арабських монет як цінного історичного джерела при вивченні монетної справи, вагових систем і напрямів внутрішньої і зовнішньої торгівлі Арабського халіфату.

Актуальність теми дослідження грошово-вагової системи Арабського халіфату має свої підстави.

У наш час монети Арабського халіфату вивченні на достатньому рівні. В той же час вагові норми арабських монет проаналізовані недостатньо. Розглядався лише вплив арабських мір на грошово-вагову систему Київської Русі. Походження арабської системи монетної і торгової ваги, її подальший розвиток в окремих країнах Близького та Середнього Сходу, ще по суті не були предметом спеціального дослідження.

Арабська система мір ваги здійснила великий вплив на розвиток давньоруської грошово-вагової системи. Давньоруська грошова одиниця куна має масу арабського срібного дирхема.

В XII–XIII ст., в період, який називали безмонетним, Київська Русь продовжує користуватися завезеними дирхемами куйфі. Велика кількість їх була перелита в зливки – гривні, прикраси, кубки, чари.

Ключові слова: вагова одиниця, золота вага, срібна вага, грошова вагова система, історичне джерело, монетна справа.

Аравійський півострів, або "Щаслива Аравія", як його звали давні автори, вважався центром посередницької торгівлі. Майбутня столиця Арабського халіфату Мекка була розташована на давньому "шляху пахощів", який ішов з Ємена в Сирію, Палестину, Ірак та Єгипет. З Ємена, котрий у давні часи мав назву Сава (там в X ст. до н.е. правила Балкіс Македа – цариця Савська), везли не лише товари місцевого виробництва, але також іноземні товари, які доставляли по морю з Індії, Китаю та Африки. Торгове мореплавство по Червоному морю і Індійському океану отримало значний розвиток у добу еллінізму (IV–I ст. до н.е.), та в римсько-візантійські часи (I–VII ст.). Для перевезення цих вантажів по землях Аравії збиралися каравани в дві-три тисячі верблюдів.

Торгівля не могла існувати без використання грошей, або їх замінників, які визначали вартість товару. За даними Є.А. Беляєва: "В доісламській Мецці не було монетного двору, не карбувалася своя монета. В обігу знаходилися візантійські золоті монети, сасанідське срібло і єменські (хім'яські) гроші. Розрахунки проводилися також золотим піском, який поступав з Африки та Ємена, де він видобувався в руслах рік. Срібні зливки також були обмінною цінністю. Не тільки ці зливки і золотий пісок, але і стерті, пробиті і обрублені монети приймали на вагу. Це отримало яскраве відображення в мові: арабське дієслово "уазана лаху" – "зважити йому" мало значення "заплатити йому" [1, с. 99].

Це означає, що в доісламській Аравії вартість товарів спочатку визначали у масі золотих і срібних злиwkів. Іноземні монети з цих металів також приймали на вагу. Одиниці вагової системи одночасно вважалися одиницями грошей.

Величезна держава під назвою "Халіфат" була створена арабами в VII ст. У VIII ст., під час численних військових походів, араби підкорили своїй владі народи країн Близького і Середнього Сходу та Північної Афри-

ки. Землі Візантії та Ірану, які потрапили під владу арабів, мали набагато вищий рівень економічного і культурного розвитку, ніж аравійські землі. Під час державного будівництва араби протягом століть запозичували досягнення візантійської, іранської, індійської культур. Це стосується і розвитку грошово-вагової системи Арабського халіфату.

Як зауважував В.В. Бартольд: "Араби застали у Візантії золоту, в Персії – срібну монетну систему; така ж різниця між колишніми візантійськими і колишніми перськими областями збереглася і при ісламі. Мусульманська монетна система розрізняє золоті динари (від лат. *denarius*), срібні дирхеми (грецьке слово *drachme*, яке потрапило до Персії після Александра) і мідні фельси (грецьке *obolos*). Динари карбувалися лише в столиці імперії – в Дамаску при Омейядах, в Багдаді при Аббасидах; дирхеми карбувалися і в головних провінційних містах; фельси мали тільки місцеве значення. У Східній Персії і Середній Азії ще в X ст. грішми вважалися лише дирхеми, а динари приймалися лише як товар" [2, с. 159–160].

В Арабському халіфаті була створена своя система грошово-вагових одиниць. За нею 1 манн дорівнював 2 ратлям по 130 дирхемів. Манн – це антична міна, ратль – від грецького "літрон", "літра", дирхем – від грецького "драхма".

Ратль Багдада, столиці Арабського халіфату, вважався канонічним. Він становив 406,25 г = 90 міскалів = 130 дирхемів. Ратль Антіохії в 545,75 г був розрахунковою одиницею. У цих одиницях легко впізнати вагові міри Давньої Месопотамії. Так, ратль Багдада був асиро-вавилонською легкою міною, що використовувалась при розрахунках золотом, ратль Антіохії – асиро-вавилонською легкою міною при розрахунках сріблом. Щоправда, величину золотої міни араби незначно змінили – з 409,32 г до 406,25 г. Величина срібної міни